

Társadalmi nem, nemzet és a propaganda test-reprezentációi a Harmadik Birodalomban

Jelige: MGV 128

Lezárás dátuma: 2014. július 17.

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés.....	2
1.1. A téma megjelölése.....	2
1.2. Miért érdemes kutatni a témát?.....	2
1.3. A dolgozat felépítése.....	3
1.4. Európa és Németország rövid története 1918-tól 1945-ig.....	4
1.5. Kutatási kérdések.....	6
1.6. Módszertan.....	7
1.7. Az NS-Frauenwarte.....	8
2. Részletes szakirodalmi áttekintés, elméleti keret.....	8
2.1. Nemi szerepek és nemiséggel felruházott test a Harmadik Birodalomban.....	8
2.2. A náciizmus programja és ideológia.....	9
2.3. A propaganda születése.....	12
2.4. Propaganda a Harmadik Birodalomban.....	13
2.5. Az autoritárius személyiség.....	14
2.6. Biopolitika.....	16
3. Elemzés.....	19
3.1. Az NS-Frauenwarte szerkezete.....	19
3.2. Az NS-Frauenwarteban megjelent cikkek tartalmi jellemzői.....	20
3.3. Árja nők és férfiak vizuális ábrázolása.....	21
3.4. Az engedelmességre kényszerített test.....	26
3.5. Az elutasított test.....	28
4. Összefoglalás.....	29
5. Mellékletek.....	31
6. Bibliográfia.....	34

1. Bevezetés

1.1. A téma megjelölése

Szakdolgozatomban azt vizsgálom meg, hogy a Harmadik Birodalomban¹ hogyan hatottak egymásra a társadalmi nemi viszonyok és a nemzeti törekvések, valamint, hogy ezt a kölcsönhatást milyen módon alakította, befolyásolta a politikai rendszer propagandája. Különös figyelmet fordítok a női és férfi testek reprezentációinak, valamint ezek jelentőségének, valóságformáló szerepének bemutatására. A nemzeti lét kifejeződése szempontjából mind a női(es)ség, mind a férfi(as)ság fogalmait vizsgálom, rávilágítva az egész rendszert átítató propaganda szerepére e fogalmak és a fogalmak megtestesüléseként létrejövő ideáltípusok kialakítása során.

1.2. Miért érdemes kutatni a témát?

Kutatásom tárgya, érdekfeszítő voltán túl, több okból is érdeklődésre tarthat számot. Az által, hogy a társadalmi nem, a nemiséggel felruházott test és a nemzet fogalmkörét a propaganda szempontjából vizsgálom, lehetőségem adódik megvizsgálni egy politikai ideológia festette kép, és a mögötte húzódó valóság kontrasztját, az ideológia mögötti társadalompolitikai célok által vezérelt szándékos és mesterséges formálását, mely a közvetített ideológiának való minél magasabb fokú megfelelést célozza.

A kutatás során közelebb kerülhetünk annak a megválaszolhatatlannak tűnő kérdésnek a megválaszolásához is, miként volt lehetséges oly mértékben elvakítani egy nemzet jelentős részét, hogy az nem vette észre a mindennapok háttérében zajló borzalmakat, vagy ha észre is vette, meggyőzhető volt arról, hogy jobb nem foglalkoznia vele. E kérdéskör vizsgálata során szintén kiemelkedő jelentőséget tulajdonítok a különböző propagandatermékeknek, melyek gyakran nemspecifikusan sulykolták a kívánt (ál)ismereteket az egyénekbe, többek között például az ellenségről kialakított torz, sokszor szinte sátáni testkép közvetítésével.

A társadalmi nemi viszonyokat a nemzetekről és a nacionalizmusról szóló legtöbb elmélet irrelevánsnak tekinti, és figyelmen kívül hagyja.² Így volt ez hosszú ideig a Harmadik

¹ Harmadik Birodalom alatt az 1933-1945 között fennálló, az NSDAP, illetve Adolf Hitler vezetése alatt álló államalakulatot értem. Noha 1943-tól a hivatalos megnevezés Großdeutsches Reich-ra, azaz Nagynémet Birodalomra változott, a szöveg koherenciájának érdekében az 1943 utáni események és források vonatkozásában is a Harmadik Birodalom elnevezést fogom alkalmazni.

² YUVAL-DAVIS, Nira (2005): Nem és nemzet. Új Mandátum Könyvkiadó. Budapest. p. 10.

Birodalom és a nemzetiszocialista ideológia tekintetében is, s bár napjainkra a nemzetközi szakirodalomban egyre több, a témának ezt az aspektusát is figyelembe vevő, hiánypótló mű születik, a hazai (és a magyar nyelven elérhető) szakirodalomban ez a megközelítésmód még kevésbé elterjedt. Dolgozatommal ezért önálló kutatási eredményeim prezentálásán túl szeretném azt a célt is szolgálni, hogy tömör összefoglalását nyújtsam a témában íródott idegen nyelvű műveknek.

Noha dolgozatom alapját az 1930-as, 1940-es évek németországi eseményei adják, úgy gondolom, a téma ennek ellenére ma is aktuális. A nemzet építése, a nemzetet alkotó személyek identitásának kialakítása és reprezentációja során a testek felhasználása univerzális. Ma is megfigyelhető a nemzetalkotó egyéni testek szerepe, annak a törekvésnek az elérésében, hogy a nemzet polgárainak fizikai valóját olyanná neveljük, amilyen képet festeni akarunk magunkról önmagunk és a világ számára.

1.3. A dolgozat felépítése

Dolgozatomban a vizsgált téma kijelölése után bemutatom a kérdéskör szélesebb kontextusát. Elsőként azt a történelmi helyzetet fogom felvázolni, melyben az NSDP hatalomra jutott, megszületett a Harmadik Birodalom, majd végül lezajlott a második világháború.

Ez után részletesen kifejtem kutatási kérdéseimet, majd bemutatom a forrást, amelyben, és a módszertant, amelynek segítségével a választ keresem rájuk.

Ezt követi a szakirodalmak, korábbi kutatási eredmények részletesebb bemutatása, ezáltal egyúttal dolgozatom elméleti keretének lefektetése. Mivel az általam vizsgált téma igen komplex, a társadalomtudományok számos aldiszciplínáját érinti, maga az elméleti keret is összetett. A vizsgálat egyes dimenzióinak szakirodalmait az átláthatóság érdekében külön-külön dolgozom fel, így önálló alfejezetet képez a Harmadik Birodalmon belüli nemi szerepekkel, a náci ideológiával, a propagandával, konkrétan a Harmadik Birodalom propagandájával, a biopolitikával és az autoritárius személyiség jellemzőivel foglalkozó áttekintés is.

Magában az elemzésben elsőként elemzésem tárgyának, az NS-Frauenwarte című magazinnak a szerkezetét mutatom be, majd a benne megjelenő cikkek tartalmi jellemzőit. Ez után kerül sor az árja nők és férfiak vizuális ábrázolásának, a testnek, mint az engedelmségre kényszerítés eszközének, valamint a testnek, mint az elutasítás kifejezésének bemutatására.

Dolgozatom záró fejezetében röviden összefoglalom a kutatási kérdéseimre kapott válaszokat, fő következtetéseimet, valamint felvázolom a témában rejlő további kutatási lehetőségeket.

1.4. Európa és Németország rövid története 1918-tól 1945-ig

Európában az első világháború lezárását követő évek számos konfliktussal voltak terhelve. Már a Párizs-környéki békék sok esetben túlzó, megalázó rendelkezései is magukban hordozták egy újabb fegyveres konfliktus lehetőségét, csíráját.³ Európa határainak átrajzolása során gyakran teljes mértékben figyelmen kívül hagyták az etnikai határokat, a gazdasági egységek egyben tartásának szempontját, illetve az érintett országok egyéb társadalmi és térszerkezeti sajátosságait.⁴ A nemzeti, gazdasági és területi egység ilyenén megtörése, valamint a jóvátételi kötelezettség a vesztes országok számára tovább súlyosbította a háború okozta igen nagymértékű pusztítást. Az alacsony életszínvonal, az állandó gazdasági problémák, és az államigazgatási szervek tehetetlensége, sok esetben problémamegoldásban való inkompetenciája széles rétegeket fordított a változást ígérő, szélsőséges politikai irányzatok felé, a háborút elvesztő volt központi hatalmak területén széleskörű forradalmi hullám robbant ki.⁵

E forradalmi hullám Németországban is éreztette hatását, mind bal, mind jobb oldali felkelésekre sor került az 1910-es és az 1920-as évek fordulóján. Az 1918-as forradalom végső soron II. Vilmos lemondásához, és közvetett módon a köztársaság kikiáltásához vezetett.⁶ Németország 1919. július 31-én a hosszas szerkezet-átalakító törekvések után ténylegesen is parlamentáris demokrácia lett. A Weimari Köztársaság alkotmánya a demokratikus köztársaság alapjainak lerakását jelentette, széleskörű jogokat biztosított, azonban semmilyen mértékben nem korlátozta a szabadságjogokat, nem szabott normatív határokat a gyülekezési és szólásszabadságnak, s ez lehetőséget teremtett a szélsőségek visszaéléseire. A frissen született demokrácia meggyökeresedését e szélsőségek okozta

³ NÉMETH István (2004): Németország története – Egységtől az egységig (1871-1990). AULA Kiadó. Budapest. pp. 7-8.

⁴ Gondolok itt például a nyersanyagforrások és a hozzájuk kapcsolódó feldolgozóipar szétszakítására, illetve sok, korábban központi szerepet betöltő, kiterjedt vonzaskörzettel rendelkező település határ mentivé válására, mely nem csupán az adott település fejlődését vetette vissza, korábbi központjuk nélkül a határ túloldalára került kisebb települések is perifériusabb helyzetbe kerültek, míg nem hozták létre új központjaikat. E jelenségekre Magyarország esetében is számos példát találhatunk. Ilyenek a délvidéki szántóföldi termelés és a budapesti malomipar elválasztása, valamint számos határvárosunk esete.

⁵ NÉMETH István (2004): Németország története – Egységtől az egységig (1871-1990). AULA Kiadó. Budapest. pp. 117-120.

⁶ ORMOS Mária (2008): Németország története a 20. században. Rubicon-könyvek. Budapest. pp. 87-91.

problémákon túl nagyban nehezítették a békeszerződés megkötései, elvárásai, valamint az ország nyomorúságos gazdasági helyzete.⁷

Mint fent is említettem, az első világháborút lezáró békerendszer számos túlkapással volt terhelt, a vesztesek véleménye keveseket érdekelt. A béke feltételeinek elsődleges célja az volt, hogy Németországot veszélytelenné tegyék Franciaországgal szemben, így gazdasági és politikai erejét igyekeztek megtörni, elvették gyarmatait, hadseregének meghatározott mértékű azonnali leszerelésére kötelezték, meg akarták fosztani gazdasági erőforrásaitól, nehéziparától, katonailag és nemzetközi kapcsolatok terén pedig igyekeztek mozgásképtelenné tenni. Németország a békeszerződés következtében korábbi területének 13, korábbi népességének 10 százalékát elvesztette.⁸

A fenti tényezők következtében 1918-19-ben gazdasági és társadalmi káosz lett úrrá Németországon, közéleti válság alakult ki, problémát jelentett a hadirokkantak, özvegyek és munkanélküliek helyzete, valamint az állam eladósodása, melyet kezdetben fokozott pénzkibocsájtással igyekeztek kompenzálni, azonban ez hosszabb távon az infláció elszabadulásához vezetett. A társadalmi elégedetlenség jobb és baloldali puccskísérletekben is megnyilvánult, azonban végül a jobboldali radikalizmus erősödött meg és került az egyre nagyobb politikai hatalomra szert tevő Adolf Hitler vezetésével hatalmi pozícióba.⁹

Hitler Pártja, az NSDAP (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei/ Nemzetiszocialista Német Munkáspárt) az 1932-es választásokon a korábbi évek 2,3 és 18,3 százalékához képest jelentősen többet, a szavazatok 37,3 százalékát tudta megszerezni, mellyel az ország legjelentősebb pártjává vált.¹⁰ 1933-ban Hindenburg köztársasági elnök Adolf Hitlert, az NSDAP vezérét bízta meg koalíciós kormány alakításával, így Hitler gyakorlatilag törvényesen lett kancellár. A párt Hitler vezetésével lépésről lépésre magához ragadta a totális hatalmat, kiépítette a birodalom szervezeti struktúráját, létrehozta erőszakszervezeteit és a végrehajtó hatalmakat, valamint hozzáfogott, hogy a párt ideológiáját nemzeti ideológiává tegye és a birodalom ellenségeként megbélyegzett zsidóságot és a többi nem kívánatos kisebbséget elpusztítsa.¹¹ Hitler külpolitikájának deklarált célja a német lakta területek egyesítése, valamint a keleti irányú terjeszkedés, s ez által az árja faj rendelkezésére álló élettér növelése volt, melynek jegyében a Harmadik Birodalom 1939. szeptember 1-én

⁷ ORMOS Mária (2008): Németország története a 20. században. Rubicon-könyvek. Budapest. pp. 98-102.

⁸ ORMOS Mária (2008): Németország története a 20. században. Rubicon-könyvek. Budapest. pp. 103-107.

⁹ ORMOS Mária (2008): Németország története a 20. században. Rubicon-könyvek. Budapest. pp. 130 – 161.

¹⁰ ORMOS Mária (2008): Németország története a 20. században. Rubicon-könyvek. Budapest. p. 161.

¹¹ Németh István (2004): Németország története – Egységtől az egységig (1871-1990). AULA Kiadó. Budapest. pp. 178 – 224.

lerohanta Lengyelországot, és kitört a második világháború. A kezdeti sikerek, Dánia, Norvégia, Hollandia és Belgium, majd Franciaország északi, később déli területeinek megszállása, széles szövetségi rendszer kiépítése után az 1941-42-es évektől lassult a német előrenyomulás, az USA és a Szovjetunió hadbalépése a tengelyhatalmakkal és szövetségeseikkel szemben a birodalom fokozatos zsugorodásához, az erőforrások felmorzsolódásához és végső soron a háború elvesztéséhez vezetett. Hitler öngyilkos lett, a Harmadik Birodalmat pedig egymás közt felosztva szállták meg a szövetséges hatalmak, kezdetét vette a náciutánpótlás, majd az utódállamok felépítése.¹²

1.5. Kutatási kérdések

A társadalmi nemi viszonyok és a nemzeti törekvések kölcsönhatásának vonatkozásában az emberi test három funkcióját emeltem ki és különítettem el. Ezek a test, mint a nemzet biológiai reprodukálásának eszköze, a test, mint a nemzet reprezentálásának eszköze, és a test, mint a társadalom feletti hatalomgyakorlás eszköze. A fő kutatási kérdéseket e három funkció mentén fogalmaztam meg.

Első kérdésem, hogy vajon hogyan járul hozzá a nemiséggel felruházott test és a róla szóló diskurzus, reprezentációk az egyéni és a nemzeti identitás szervezéséhez/szerveződéséhez, társadalmi és kulturális megjelenéséhez, valamint a külvilág felé sugárzott nemzetkép megkonstruálásához?

Második kérdésem, hogy hogyan jelennek meg a test reprezentációi a testpolitika, a kontroll, az engedelmség és a másik/mások elutasítása vonatkozásában?

A harmadik pedig, hogy milyen testi működéseket és jellemvonásokat vonnak felügyelet alá a kívánt társadalmi és politikai célok elérése érdekében, s e felügyeletet hogyan teszik elfogadottá a propaganda eszközei által?

1.6. Módszertan

Kutatásom során elsődleges forrásom az NS-Frauenwarte című női magazin lesz, melyet a tartalomelemzés módszerével fogok feldolgozni.

Meg fogom vizsgálni, hogy a fent említett forrás milyen képet közvetít a nemiséggel felruházott emberi testről, milyennek alkotja meg az idealizált test képét, milyen szerepeiben,

¹² ORMOS Mária (2008): Németország története a 20. században. Rubicon-könyvek. Budapest. pp. 241 – 303.

milyen „körítéssel” ábrázolja azt, valamint hogy ez az idealizált emberkép milyen módon járul hozzá az identitásképződéshez és a nemzet reprezentálásához. Vizsgálatom e pontjában nem csak a tényleges, biológiai testtel szeretnék foglalkozni, hanem a testet felöltöztető kultúrával, a ruházkodással és a divattal is, hiszen „a nők „illendő” [...]ruházata testesíti meg azt a határvonalat, amely – egyéb dolgok mellett – a közösség határait jelzi.”¹³ Bár nem tartoznak szorosan a politikai propagandához, érdekes adalékot jelenthetnek a kutatás szempontjából a vizsgált folyóiratban megjelenő hirdetések, különböző fogyasztási cikkek reklámjai, melyek sokszor már önmagukban is sugallják, hogy mi mindent kell az embernek (a nőknek) a testével csinálnia.

A test reprezentációit a testpolitika, a test felett gyakorolt kontroll, az engedelmességre való nevelés szempontjából is vizsgálom a vizuális propaganda eszközökön ábrázolt testtartások, mozgásformák, valamint a hétköznapi életbe is beivódott militarizált mozgásformák (pl. karlendítés) nemspecifikus elemzésével.

A másság elutasításának vizsgálata során elsősorban az „alsóbb rendűnek” titulált csoportok propagandabeli reprezentációját, ezen belül is a róluk alkotott testkép, ideáltípus, a nekik tulajdonított mozgásformák és testtartások szándékos torzításait fogom elemezni, azzal összefüggésben, hogy ezek a torzítások vajon célt értek-e a célközönségnél, és hogy vajon az üldözöttek csoportjainak mindkét nemét érintették-e.

A testnek, mint a biológiai reprodukció eszközének a vizsgálatát alapvetően az eugenetikai diskurzus keretei között tervezem véghezvinni.

1.7. Az NS-Frauenwarte

Az NS-Frauenwarte a Harmadik Birodalom egyetlen, az NSDAP által is jóváhagyott női magazinja volt. Az NS-Frauenschaft, a rendszer legfőbb női szervezete adta ki, mely az NSDAP közvetlen felügyelete alatt állt.¹⁴

A magazin 1935 és 1945 között jelent meg, kétheti gyakorisággal. Népszerűségét mutatja, hogy 1938-ban 1 millió¹⁵, 1939-ben pedig 1,9 millió lapszámot adtak el belőle.¹⁶

¹³ YUVAL-DAVIS, Nira (2005): Nem és nemzet. Új Mandátum Könyvkiadó. Budapest. p. 61.

¹⁴ Universität Heidelberg, Universitäts Bibliothek
<http://www.ub.uni-heidelberg.de/helios/digi/nsfrauenwarte.html>
Utolsó megtekintés: 2014. április 13.

¹⁵ Universität Heidelberg, Universitäts Bibliothek
<http://www.ub.uni-heidelberg.de/helios/digi/nsfrauenwarte.html>
Utolsó megtekintés: 2014. április 13.

¹⁶ Calvin College – German propaganda archive

Fontos szerepet töltött be a közvetlenül a nőknek szánt propaganda célba juttatása során, szerkezetének és tartalmi jegyeinek bemutatására dolgozatomban elemzési részében fog sor kerülni.

2. Részletes szakirodalmi áttekintés, elméleti keret

2.1. Nemi szerepek és nemiséggel felruházott test a Harmadik Birodalomban

A Weimari köztársaság korának viszonylatai közt liberálisnak mondható gondolkodásmódja a nemzetiszocialista hatalomátvétel után, a megszülető Harmadik Birodalom keretei között konzervatívabbá vált, megtorpant a női emancipáció, egyfajta visszatérést figyelhetünk meg a patriarchális alapokon nyugvó társadalmi berendezkedés és értékrendszer felé.¹⁷ A nőket elsősorban mint feleségeket és anyákat tekintették a nemzet hasznos tagjának¹⁸, így számtalan motiváló, illetve kényszerítő intézkedést hoztak annak érdekében, hogy minél több fajilag tiszta, árja nők és férfiak közötti házasság köttessen, s ezekből minél több gyermek szülessen. A teljesség igénye nélkül, motiváló intézkedések voltak például az olyan jóléti intézkedések, mint a házassági kölcsön, az anyáknak és gyermekeiknek nyújtott anyagi javakat érintő segélyek, valamint a széles körben elérhetővé vált egészségügyi szolgáltatások, szülőotthonok létrehozása.¹⁹ A munkavállalást elsősorban a férfiak feladatának tartották (bár a háború okozta szükség ezen idővel változtatott), bizonyos felelős munkaköröktől pedig határozottan eltiltották a nőket, akik előtt mindeközben a magasabb fokú iskoláztatás lehetőségeit is igyekeztek bezárni. A férfiak másik jelentős feladata a katonáskodás, a hazáért való küzdelem volt, melynek következtében a férfiasság fogalmai eltávolodtak a hétköznapiól, csak a heroisztikus, a hazáért való önfeláldozás iránti elköteleződés érdemelhette ki a férfias jelzőt.²⁰ Ezeket a szerepelvárásokat a párt igyekezett minél egyértelműbb módon tudatosítani a társadalomban, s ennek érdekében a propaganda számos eszközét bevetette.

<http://www.calvin.edu/academic/cas/gpa/fw.htm>

Utolsó megtekintés: 2014. április 13.

¹⁷ GUPTA, Charu (1991): Politics of Gender: Women in Nazi Germany. Economic and Political Weekly, Vol. 26, No. 17. p. WS 40.

¹⁸ LOROFF, Nicole (2011): Gender and Sexuality in Nazi Germany. Constellations, Vol. 3. No. 1. pp. 49-61.

¹⁹ GENNARI, Regina: Motherhood in Nazi Germany: The Propaganda, The Programs, The Prevarications (<http://webpage.pace.edu/nreagin/F2005WS267/ReginaGennari/history.html>)

Utolsó megtekintés: 2014. április 13.

²⁰ LOROFF, Nicole (2011): Gender and Sexuality in Nazi Germany. Constellations, Vol. 3. No. 1. pp. 49-61.

A politikai rendszer nagy hangsúlyt fektetett az emberi testek nevelésére, kimunkálására, mind a nők, mind a férfiak esetében határozott, erőt sugárzó szépségideállal rendelkezett, s minden alkalmat megragadott, hogy ezeket az ideálokat propagandatermékeiben megjeleníthesse és népszerűsíthesse.

2.2. A náciizmus programja és ideológia

A náci ideológia legfőbb elemeit az NSDAP 1920. február 24-én megjelent programja alapján fogom bemutatni, a főbb pontok esetében a Mein Kampf érvelésével, gondolatmenetével, valamint az 1935. szeptember 15-i nürnbergi törvények tartalmával kiegészítve.

Az NSDAP programjának 10 alappontját (melyek megvalósulása érdekében a további 15 pontot is követelik), alapvetően 4 fő területre lehet felosztani. Egy pont (a 2.) Németország nemzetek közötti egyenlőségének igényét, a fent már említett, az első világháborút lezáró békeszerződések hatályon kívül helyezését követeli. E pont pártprogramban való megjelenése híven tükrözi, a probléma súlyát, melyet a korábbiakban már felvázoltam.

Két pont (az 1. és a 3.) Németország területiséggel kapcsolatos igényeit foglalja magában, egyrészt azt a követelést, hogy népességefeleslegük letelepítésének érdekében a német nép számára területet és földet kapjanak (Grund und Boden), valamint, hogy minden német az így létrejövő Nagy-Németország területén egyesülhessen.²¹ E követelés alapját az élettér (Lebensraum) elmélet jelenti. A Lebensraum német geopolitikai fogalom, mely a túlnépesedés és az élelmiszer iránti szükségletek miatt elkerülhetetlennek tartott keleti irányú területi hódításokat foglalta magába. E szerint Németországnak joga, sőt, sorsa, hogy uralmat gyakoroljon keleti szomszédjai felett.²²

Szintén két pont (a 9. és a 10.) az állampolgári jogokkal és kötelezettségekkel foglalkozik. Ezek szerint minden állampolgárt ugyanazok a jogok és köteleességek illetnek meg, valamint minden állampolgárnak kötelező a közösség hasznát szem előtt tartva cselekedni, tehát az egyes individuumok tevékenysége nem irányulhat a közösség érdekei ellen. Ezek a pontok első ránézésre a demokratikusság látszatát kelthetik, azonban, ha figyelembe vesszük, hogy további öt pont szól arról, hogy különböző diszkriminatív alapokon

²¹ A Nemzetiszocialista Német Munkáspárt (NSDAP) programja In: ORMOS Mária (2008): Németország története a 20. században. Rubicon-könyvek. Budapest. p. 115.

²² HITLER, Adolf: Mein Kampf pp. 149-155.

http://jacks-corner.weebly.com/uploads/4/6/7/0/4670119/adolf_hitler_mein_kampf.pdf

Utolsó megtekintés: 2014. április 13.

a társadalom mely tagjai nem lehetnek állampolgárok, illetve rájuk mennyiben más szabályozások érvényesek, mint az állampolgárokra, egészen biztos megváltozik a véleményünk.

A 4-8. pontok kikötik, hogy csak az tekinthető állampolgárnak, aki néptárs (Volksgenosse), viszont néptárs vallásra való tekintet nélkül csak az lehet, akinek német vér csörgedezik az ereiben. A 4. pont külön kiemeli, hogy (a fentiek értelmében) zsidó nem lehet néptárs. A további pontok kifejtik, hogy melyek azok a jogok, melyek csak állampolgároknak járnak, és milyen megkötések, korlátozások vonatkoznak a „nem állampolgárokra”. A legfontosabb követeléseik e téren, hogy, aki nem néptárs, annak az idegenekre vonatkozó törvények rendelkezései alá kell esnie, hogy csak néptársak vehessenek részt a vezetésről és a törvényhozásról szóló döntésekben, valamint csak ők viselhessenek közhivatalt, hogy az állam elsősorban az állampolgáraitól gondoskodik, akár annak árán is, hogy az idegen nemzethez tartozókat kiutasítsák a birodalomból, valamint a továbbiakban meg kell akadályozni a nem német elemek bevándorlását, és az 1914. augusztus 2. után betelepülteket a birodalom azonnali elhagyására kell ösztökélni.²³

Ezen utolsó blokk programpontjaiból kitűnik a náci ideológia egyik legmeghatározóbb eleme, a fajelmélet. E szerint az árja faj felsőbbrendű a többinél, gyakorlatilag az egyetlen kultúraalapító faj. Ez a Mein Kampf szerint többek közt abban nyilvánul meg, hogy „majdnem kizárólag az árja faj alkotásának eredménye mindaz, amit ma a művészet, tudomány és technika terén elértünk”.²⁴ Hitler az árja faj felsőbbrendűségét ezen túl az árja faj lelkületében is látja, úgy gondolja, ez az a faj, mely kész arra, hogy „mint az emberi társadalom tagja pl. nem dolgozik többé közvetlenül önmaga számára, hanem tevékenységével bekapcsolódik a közösség keretébe, nemcsak saját haszna, hanem a közösség haszna érdekében is”²⁵, s kész az önfeláldozásra.²⁶

Ezekkel az értékekkel állítja szembe a zsidóságot, mely szerinte nem rendelkezik saját kultúrával, csupán más népek gondolatait és kultúráját veszi át, más népeken élőködik, s eközben romlásba dönti azokat, mivel hiányzik belőle az ideális lelkület, nincs benne

²³ A Nemzetiszocialista Német Munkáspárt (NSDAP) programja In: ORMOS Mária (2008): Németország története a 20. században. Rubicon-könyvek. Budapest. p. 115.

²⁴ HITLER, Adolf: Mein Kampf p. 286.

http://jacks-corner.weebly.com/uploads/4/6/7/0/4670119/adolf_hitler_mein_kampf.pdf

Utolsó megtekintés: 2014. április 13.

²⁵ Uo. p. 289.

²⁶ Uo. p. 289.

áldozatkészség, pusztá önzése irányítja. Úgy gondolja, hogy a zsidóság első, és egyben legnagyobb hazugsága, hogy ők nem faj, csupán felekezet.²⁷

Hitler fajnak tartotta a zsidóságot, mégpedig az árja fajnál sokkal gyengébb, és értéktelenebb fajnak. Ebből gondolatmenete szerint az következik, hogy, mivel két külön fajról van szó, a természet rendje szerint, az árja faj tisztaságának megőrzése érdekében, kerülni kell az egymással való párosulást. „Az erősebbnek uralkodnia kell a gyengébben és nem szabad a gyengébbel egybeolvadnia, mivel ezzel feláldozza saját nagyságát.”²⁸ Úgy gondolta, hogy a hétköznapi harcok során az erősebb természetesen felülkerekedik a gyengébben, így neki lesz lehetősége életben maradni és utódokat nemzeni, ez által, kedvező génjeit átörökítve, a populáció még erősebbé, egészségesebbé válik. Ezen a megfontoláson, pontosabban ennek továbbgondolásán, a természetes szelekciós folyamatok mesterséges módon, előre meghatározott szempontok szerint való manipulálásán és felgyorsításán alapul a fajnemesítés gondolata.²⁹ A fajnemesítés programja fontos részét képezte a náci biopolitikának, melyről a későbbiekben részletesen is szó fog esni.

A két faj keveredését a rendszer törvényileg is szabályozta, az 1935-ös „Törvény a német vér és a német becsület védelmében” törvény megtiltotta a német vagy rokon vérű állampolgárok és zsidók közötti házasságkötést, illetve házasságon kívüli kapcsolatokat, valamint hogy zsidók 45 év alatti német vagy rokon vérű állampolgárt alkalmazzanak háztartásaikban.³⁰ E rendelkezés hátterében egyértelműen fellelhetjük az árja lányokat molesztáló, perverz zsidó férfi sztereotípiáját.

2.3. A propaganda születése

A propaganda feladata, hogy ellenőrizze és homogenizálja a társadalmat, egyfajta uniformizált kultúrát hozzon létre, közvetítse, s formába öntse az államhatalom üzeneteit. A propaganda megjelenés egészen régre, a középkorra, illetve a kora újkorra tehető. Azonban ekkor még nem a néphez, a széles nyilvánossághoz, hanem csupán az uralkodó rétegeknek egy szűk köréhez szólt, a nemesség, az egyházi elit, majd a korai polgári értelmiség képviselőihez. A fejedelem véleményalkotásának, a korabeli propagandának az eszközei ekkor a különböző pátensek és manifesztumok voltak. A könyvnyomtatás elterjedésével ez a

²⁷ Uo. p. 290-294.

²⁸ Uo. p. 283.

²⁹ Uo. p. 284.

³⁰ Az 1935. szeptember 15-i nürnbergi törvények, Törvény a német vér és német becsület védelmében (részlet) In: ORMOS Mária (2008): Németország története a 20. században. Rubicon-könyvek. Budapest. p. 198.

paletta kibővült a könyvekkel is, azonban ezek még mindig csak szűkebb körök számára voltak elérhetők. A reformáció hívta életre a röplapirodalmat, mely a nyilvánosságnak a korábbiaktól egészen új formáját jelentett, a különböző nyomtatványok, újságlapok már elsősorban a néphez szóltak. Szintén a szélesebb néprétegekhez juttatták el üzeneteiket a nyilvánosságnak szánt ünnepségek, s az ezek alkalmából kiadott emlékérmék. A propagandisztikus célokat szolgáló művészeti alkotások elsősorban a műveltebb rétegek megszólítását célozták, mert többretegű jelentéstartalmuknál fogva elsősorban ők voltak képesek pontosan értelmezni őket.³¹

A 18. század polgári fejlődése életre hívta a politikai lapokat, melyek a modern sajtó előfutárának is tekinthetők, s melyek már valóban széles közönséghez szóltak.³²

A 19. század folyamán az ipari forradalom technikai újításainak köszönhetően egészen új eszközöket állíthattak a propaganda szolgálatába, mely ezáltal sokkal célorientáltabbá, tudatosabbá, és esetenként hatásvadászábbá is vált.³³

A 20. század propagandájára jellemző, hogy a tömegekre való nyomásgyakorlás eszközévé vált, egyes politikai csoportosulások lélektani hadviselésének része lett, melynek fő célja az adott politikai csoport által képviselt eszmék és ideológiák népszerűsítése, terjesztése volt. Ez a leírás abszolút igaz a Harmadik Birodalom propagandájára is, amit a következő fejezetben részletesebb vizsgálatnak is alávetek.³⁴

2.4. Propaganda a Harmadik Birodalomban

Hitler *Mein Kampf* című művében három teljes fejezetet szentel a propaganda témakörének, egyet a háborús propagandának, egyet az ellenséges propaganda hatásainak elhárításának, egyet pedig a propaganda és a szervezés általános témaköreinek. A 20. század tendenciáival egybecsengően Hitler is úgy gondolta, hogy a propagandának „mindig csak a tömegek felé kell irányulnia”.³⁵ Úgy gondolta, hogy elsősorban a tömegek érzelmeire kell hatni a lehető legkisebb szellemi terhelés mellett, elégséges csupán néhány pontot és egyszerű

³¹ L. NAGY Orsolya: Manipulatív kommunikáció a totalitárius államokban a tömeghadseregek időszakában, különös tekintettel a vizuális kommunikációra. pp. 33-35.

http://uni-nke.hu/downloads/konyvtar/digitgy/phd/2012/l_nagy_orsolya.pdf

Utolsó megtekintés: 2014. április 13.

³² Uo. p. 36.

³³ Uo. p. 36.

³⁴ Uo. p. 36.

³⁵ HITLER, Adolf: *Mein Kampf* p. 228.

http://jacks-corner.weebly.com/uploads/4/6/7/0/4670119/adolf_hitler_mein_kampf.pdf

Utolsó megtekintés: 2014. április 13.

tételmondatot addig ismételgetni, míg mindenki, még a legszerényebb értelmi képességű emberek fejében is megragad. Felhívja rá a figyelmet, hogy minden kérdésben abszolút szubjektív, egyoldalú állásfoglalásra van szükség, a lehetőségét sem szabad megadni annak, hogy az emberek elbizonytalanodjanak.³⁶

A náci propaganda főbb elemei többek közt a vezetők, elsősorban Hitler fetisizálása, karizmájának kialakítása, valamint az ideológia és az eszme megjelenítése, kézzelfoghatóvá tétele. E kategóriába tartozik például a párt által meghatározott világ- és ellenségkép (milyen az ideális család, milyenek az ellenséges kommunisták vagy zsidók) bemutatása, a társadalmi erők hatalmának reprezentálása (melyik társadalmi csoportok/fajok az erősebbek), többletértékek kifejezése (pl. egy szervezethez való tartozást kifejező egyenruha többletértéke), információk átadása, és bizonyos eseményekkel kapcsolatos mértékadó értékelések.³⁷

2.5. Az autoritárius személyiség

Az, hogy egy üzenet, jelen esetben a propaganda által közvetített üzenet milyen hatásfokkal jut el a befogadókhoz, a célközönséghez, nem csupán a propaganda színvonalától és intenzitásától, hanem a befogadók személyiségjegyeitől is függ.

A frankfurti iskola számos jeles képviselője foglalkozott a fasizmussal, a náciizmus gyökereinek felkutatásával, én jelen dolgozatomban Tar Zoltánnak A frankfurti iskola - Max Horkheimer és Theodor W. Adorno kritikai elmélete című könyve alapján fogom feldolgozni munkásságuk autoritárius személyiséggel kapcsolatos elemeit.

A fasizmussal való elméleti szembenézés első szakaszában Adorno és Horkheimer úgy gondolták, hogy „a fasizmus a liberális polgári demokrácia természetes következménye.”³⁸ A második szakaszban a fasizmus elemzése egy átfogó történelemfilozófia részét képezte, a harmadikban pedig áttevődött a hangsúly az egyénre, fogékonyságára a fasizmus iránt, tehát az autoritárius személyiségre.³⁹

³⁶ Uo. p. 229.

³⁷ L. NAGY Orsolya: Manipulatív kommunikáció a totalitárius államokban a tömeghadseregek időszakában, különös tekintettel a vizuális kommunikációra. p. 37.

http://uni-nke.hu/downloads/konyvtar/digitgy/phd/2012/l_nagy_orsolya.pdf

Utolsó megtekintés: 2014. április 13.

³⁸ TAR Zoltán (1986): A frankfurti iskola- Max Horkheimer és Theodor W. Adorno kritikai elmélete. Gondolat. Budapest. p. 79.

³⁹ Uo. p. 79.

Az autoritárius személyiségtípus vizsgálata során a hangsúly a szubjektív pszichológiai aspektusokra tevődött át, a fő cél az volt, hogy meghatározzák, milyen viszony áll fenn a személyiség-szindrómák, valamint az előítéletességre való hajlam között. Ez gyakorlati feladatként olyan formán manifesztálódott, hogy meg kellett állapítani a korrelációt a „mélyen gyökerező személyiségjegyek és a nyílt előítéletek”⁴⁰ között. Fő hipotézisük az volt, hogy

*„az egyén politikai, gazdasági és társadalmi meggyőződése gyakran kialakít egy széles és egybefüggő mintát, amelyet mintha valami mentalitás vagy szellem fűzött volna össze; és ez a minta kifejezi személyiségének mélyen fekvő tendenciáit. Fő érdeklődésünk a potenciálisan fasiszta egyénre irányult, akit alkata különösen fogékonnyá tesz az antidemokratikus propaganda számára.”*⁴¹

A kutatás eredményeként egyrészt megállapították, hogy „az antiszemitizmus általános tudati keret”⁴², valamint hogy „az általános etnocentrikus ideológia létező dolog”⁴³, s az antiszemitizmus gyakorlatilag egy szélesebb körű etnocentrikus ideológia részét képezi.

A fasizmus alapvető tartalmaként, a jelenlétét kimutató változókként a konvencionalizmust⁴⁴, az autoritárius engedelmisséget⁴⁵, az autoritárius agressziót⁴⁶, az antiintracepciót⁴⁷, a babonát és sztereotípiát⁴⁸, az erőt és keménységet⁴⁹, a destruktivitást és cinizmust⁵⁰, a projektivitást⁵¹ és a szexet⁵² határozták meg.⁵³

⁴⁰ HORKHEIMER, Max, FLOWERMAN, Samuel H.: Foreword to Studies in Prejudice. Idézi: Tar Zoltán (1986): A frankfurti iskola- Max Horkheimer és Theodor W. Adorno kritikai elmélete. Gondolat. Budapest. p. 112.

⁴¹ Uo. p. 112.

⁴² TAR Zoltán (1986): A frankfurti iskola- Max Horkheimer és Theodor W. Adorno kritikai elmélete. Gondolat. Budapest. p. 115.

⁴³ ADORNO és mások: The Authoritarian personality. p. 113. Idézte: TAR Zoltán (1986): A frankfurti iskola- Max Horkheimer és Theodor W. Adorno kritikai elmélete. Gondolat. Budapest. p. 116.

⁴⁴ A középosztály merev értékeihez való ragaszkodás.

⁴⁵ Kritikátlan, engedelmes magatartás.

⁴⁶ Elutasítják és megbüntetik a konvencionális értékekkel szembeszegülő egyéneket.

⁴⁷ Érzékeny intellektussal való szembenállás.

⁴⁸ A személyes sors misztikus meghatározóiba vetett hit.

⁴⁹ Az uralom-engedelmisség, erős-gyenge, vezető-vezetett dimenzióinak túlértékelése, abban való elmerülés.

⁵⁰ Általános gyűlölködés, mindennemű emberi dolog lealacsonyítása.

⁵¹ Tudattalan érzelmi impulzusok kivetítése.

⁵² A szexuális ügyletekkel való túlzott törődés.

⁵³ TAR Zoltán (1986): A frankfurti iskola- Max Horkheimer és Theodor W. Adorno kritikai elmélete. Gondolat. Budapest. pp. 117-118. (A 23-31. lábjegyzetben található meghatározások is ez alapján a szövegrészlet alapján készültek.)

Azok a személyek tehát, akik ezekkel a tulajdonságokkal rendelkeznek, nagy valószínűséggel lesznek fogékonyak a fasiszta propagandára. Már csak az a kérdés, hogy vajon mi vezethet ilyen jellegű autoritárius személyiség kialakulásához. Else-Frenkel Brunswik e kérdést megválaszolva hozta létre az autoritárius és nem-autoritárius személyiséget eredményező fejlődési minták elméletét, mely szerint az autoritárius személyiség eredete a szülő és a gyermek közötti kapcsolatban keresendő. A merev szülői fegyelem, a feltételes szeretet, a szülő és a gyermek közötti viszony uralomra és engedelmességre való alapozottsága ahhoz vezet, hogy a gyermekek szüleikkel szemben kialakult negatív érzéseiket, ellenségességüket és agresszivitásukat nem tudják levezetni, elfojtják, s a későbbiekben ezek az érzések fordulnak majd a külcsoportok ellen.⁵⁴

Ez a fajta autoritárius személyiséghez vezető fejlődési minta a későbbiekben a testképre is hatást gyakorolhat, ugyanis a szerző megállapítása szerint a szülők általi megfélemlítés kompenzálásának egyik módja a nyers erő, illetve a férfias test fitogtatása is.⁵⁵

2.6. Biopolitika

A biopolitika kifejezés gyűjtőfogalom, melynek mind a társadalomtörténetben, mind a társadalomelméletben igen szerteágazó a genealógiája. Leggyakrabban Michel Foucault nevével szokták összekapcsolni. Mint Császi Lajos Biopolitika és kultúra című könyvében is olvashatjuk, Foucault munkássága során a társadalmi intézményeket és normákat úgy írta le, mint amik egyre kevésbé a psziché, sokkal inkább a fizikai test feletti kontrollra törekşenek.⁵⁶ Úgy vélte, hogy „a felvilágosult modernitásban a test a lélek börtönének foglya.”⁵⁷ Foucault Felügyelet és büntetés című munkájának harmadik részében ki is fejti, hogy a szellem mily módokon teszi engedelmessé a testet, milyen felosztási, elkülönítési módokat, valamint tevékenység-ellenőrzési formákat hoz létre a test manipulálására, illetve, hogy összességében honnan is eredeztethető a szellem test feletti hatalomgyakorlása. Ezt mutatom be részletesen a következő bekezdésekben.

⁵⁴ TAR Zoltán (1986): A frankfurti iskola- Max Horkheimer és Theodor W. Adorno kritikai elmélete. Gondolat. Budapest. pp. 118-119.

⁵⁵ TAR Zoltán (1986): A frankfurti iskola- Max Horkheimer és Theodor W. Adorno kritikai elmélete. Gondolat. Budapest. pp. 118.

⁵⁶ CSÁSZI Lajos (2007): Biopolitika és kultúra, Válogatott tanulmányok. Új Mandátum Kiadó. Budapest. p. 3.

⁵⁷ FEHÉR Ferenc, HELLER Ágnes (1993): Biopolitika. Világosság. 34. évf. 8-9. sz. p. 6.

Foucault szerint a testet, mint a hatalom tárgyát és célpontját a klasszikus kor folyamán fedezték fel. Ekkortól a test megkülönböztetett figyelmet kapott, manipulálták, formálták, dresszírozták, a test pedig ezekre a hatásokra válaszolt, engedelmeskedett nekik, ügyesebbé és erősebbé vált tőlük. Természetesen nem állítja, hogy a korábbiakban nem érték ilyen hatások a testeket, azonban úgy véli, hogy az ellenőrzés mértéke jelentősen megnőtt a 18. században, „már nem a viselkedés jelentést sugárzó elemeit vagy a test nyelvét, hanem a mozgások ökonómiáját, hatékonyságát, belső szervezettségét ellenőrzik”.⁵⁸ A testet a ráerőltetett mechanizmusok részleteiben alakítják a céljaiknak megfelelően, akár apró mozdulatok, attitűdök, gesztusok segítségével. Ezeket a módszereket, melyek a test folyamatos kontrollját, alávetettségét garantálják, és így engedelmességre, valamint hasznosságra kényszerítik a testet, fegyelmezésnek nevezzük. A fegyelmezés Foucault szerint akkor éri el igazi célját, akkor a leghatékonyabb, amikor „annál engedelmessebbé teszi a testet, minél hasznosabb és fordítva”.⁵⁹ Tehát a fegyelem egyrészt felértékeli a test erejének közgazdasági értelemben vett hasznosságát, másrészt ugyan ezeket az erőket csökkenti is az engedelmesség politikai vonatkozásában. A fegyelmező kényszerítés hatására tehát egyfajta kényszerű kötelék alakul ki a testben a felértékelt alkalmasság és a megnövekedett uralom között. E jelenség egy szélsőségesen erős változatának lehetünk tanúi a Harmadik Birodalom esetében is, hiszen a test fejlesztésének és tökéletesítésének mindkét nemre kiterjedő elvárása és kultusza a náci pártnak az élet minden területére kiható, totális diktatúrájával és ellenőrzésével párosult.

Foucault szerint a fegyelem a kormányozhatóság alappillére, mint mondja, „a fegyelmezés soha nem volt fontosabb, mint attól a pillanattól kezdve, amikor segítségével a népeiséget próbálták igazgatni”.⁶⁰ A népeiség Foucaultnál „az uralkodó hatalmaként jelenik meg, a kormányzás céljaként és eszközeként”.⁶¹ Mint a kormányzás célja úgy jelenik meg, hogy a kormányzat a népeiség javát akarja, javítani akar sorsukon, gazdasági helyzetükön, várható életkorukon és egészségi állapotukon, mint eszközök pedig úgy, hogy ezeket az eredményeket maga a népeiség által éri el, hogy rá hat kampányaival.⁶² A népeiség kormányzásának céljai között, mint láthatjuk, számos olyan megfontolás szerepel, mely komoly biopolitikai jelentőséggel bír.

⁵⁸ FOUCAULT, Michel (1990): *Felügyelet és Büntetés, A börtön története*. Gondolat Kiadó. Budapest. p. 187.

⁵⁹ FOUCAULT, Michel (1990): *Felügyelet és Büntetés, A börtön története*. Gondolat Kiadó. Budapest p. 188.

⁶⁰ FOUCAULT, Michel (1998): *A „Kormányozhatóság”* In: Michel Foucault: *A fantasztikus könyvtár*. Pallas-Attraktor. p. 121.

⁶¹ Uo. p. 121.

⁶² Uo. p. 119.

A biopolitika cél és eszközrendszerének átlátásához tisztázni kell, hogy a biopolitika mit is támogat, mi mellett áll ki. Alapvetően napjainkban a biopolitika a szabadságot, az életet, vagy e kettő harmóniáját, esetleg az egyik érték másik ellenében való merev, kizárólagos választását támogatja.⁶³ Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az általam vizsgált náci biopolitika mindkét érték nyílt elutasításán alapult, hiszen „a demokrácia hanyatlásához vezető zsákutcának tartotta a szabadságot, maguk a náciak pedig, összehasonlítva azt a faj fennmaradásával, elhanyagolható entitássá degradálták az individuális életet”⁶⁴.

A biopolitika tárgyaként az individuum, egy csoport, vagy akár egy szimbolikus test is meghatározható. Véleményem szerint a náci biopolitikában mindhárom szint megtalálható, az individuális jogoktól, kötelességektől és diszkriminációtól a csoportokra (fajokra) vonatkozó kollektív jogokon és megkülönböztetésen át egészen a fajnak, mint szimbolikus, „egyértelműen organikusként, Kollektív Testként”⁶⁵ való megjelenéséig. Egy konkrét példán keresztül szemléletesebbé téve ezt megfogalmazhatjuk úgy is, hogy a náci biopolitika törekvései közül például az árja nők gyermekvállalásra való buzdítása egyrészt tekinthető az egyéni, individuális testek befolyásolására tett kísérletnek, másrészt egy csoportnak, az árja nők csoportjának kollektív befolyásolására tett kísérletnek, harmadrészt pedig, ha magasabb, nemzeti szinten vizsgáljuk, már a kollektív, organikus árja nemzettest gyarapodását, erősítését és fiatalon tartását célzó törekvésnek.

A fentiekkel összefüggésben láthatjuk, hogy a biopolitika nem csak az emberiség életének jobbra tételét szolgálhatja, hanem egyes személyek, csoportok és szimbolikus testek kirekesztésének, diszkriminációjának, szélsőséges esetben elpusztításának is forrásává válhat. Mint a Fehér-Heller szerzőpáros fogalmaz: „nemcsak az örök ifjúság itala, hanem veszélyes mérgek is készülnek a tudomány boszorkánykonyhájában [...] a tudomány nemcsak felszabadító erő lehet, hanem elnyomás forrásává is válhat”.⁶⁶

A legsúlyosabb kockázati tényező, mely előrevetíti a biopolitika ilyen jellegű elhajlását, az elzárkózó politika, melynek következtében, mivel a csoportok tapasztalata egyedi, tehát csak azok számára hozzáférhető, akik az adott csoporthoz tartoznak, a csoportoknak saját episztemológiára van szüksége. Az így kialakuló „regionális episztemológiára” tekinthetünk úgy, mint a biopolitikában elterjedt „barát és ellenfél” jellegű politika alapjára, mely az által, hogy erősíti a saját csoporthoz való tartozás érzését, a csoport kohézióját, rendkívül jól használható a kollektív manipuláció céljainak elérése érdekében. Így

⁶³ FEHÉR Ferenc, HELLER Ágnes: Biopolitika. Világosság. 34. évf. 8-9. sz. p. 12.

⁶⁴ FEHÉR Ferenc, HELLER Ágnes: Biopolitika. Világosság. 34. évf. 8-9. sz. pp. 11-12.

⁶⁵ Uo. p. 11.

⁶⁶ Uo. p. 5.

egy csoport tagjai képzéssel és fegyelmezéssel könnyű szerrel „mozgatható bábokká, a külső csoporttal szemben ugyanakkor agresszív rohamsisakosokká”⁶⁷ változtathatók, mint láthattuk ezt a Harmadik Birodalombeli árja lakosság egy jelentős részének a zsidósággal és más, alsóbbrendűnek tartott kisebbségekkel szemben kialakított attitűdjeiben.

A biopolitika számos aldiszciplínából tevődik össze, a teljesség igénye nélkül ezek közé tartoznak az egészség, mint politika, a test-politika, a szexuálpolitika, és a fajpolitika, melyek mindegyike megtalálható a náci biopolitika rendszerében is. Ezekről részletesebben dolgozatom elemzési részében fogom tárgyalni.

3. Elemzés

3.1. Az NS-Frauenwarte szerkezete

Az elemzett, NS-Frauenwarte című női magazin szerkezete alapvetően stabilnak tekinthető a vizsgált négy év (1941-1944) lapszámainak tekintetében, azonban fontos megállapítanunk, hogy az idő előre haladtával, illetve a háborúval kapcsolatos nehézségek és problémák fokozódásával egyre kevesebb lapszám jelent meg adott idő alatt. Az 1941-1942-es 10. évfolyam még 20 lapszámot tartalmazott 416 oldal terjedelemben, az 1942-1943-as 11. évfolyam 18 lapszámot 328 oldal terjedelemben, az 1943-1944-es 12. évfolyam 12 lapszámot 200 oldal terjedelemben, míg az 1944-1945-ös 13. évfolyam már csak 4 lapszámot tartalmazott 44 oldal terjedelemben.

Az egymást követő évfolyamok terjedelmének folyamatos csökkenése nem csak a megjelent lapszámok mennyiségének csökkenésével magyarázható, hanem azzal is, hogy maguk a kiadott lapszámok is egyre rövidebbek lettek. Ennek tükrében az 1941-42-ben még állandó belső, tartalmi szerkezet a háború elvesztéséhez közeledve leegyszerűsödött, és kezdett kiüresedni.

A korábbi lapszámokban még egyértelműen megfigyelhető egyfajta szerkezeti határvonal a magazinban. A lapszámok első fele változatos, rendszerint a nők helyzetével, a nemzeti szocialista rendszerben betöltött szerepével, a politikai ideológiával (például a Führer személyével, a politikai ideológiának megfelelő nőképpel), aktuálpolitikai és külpolitikai kérdésekkel, valamint még pontosabban a háborúval, harctéri eseményekkel foglalkozó cikkeket foglal magába. A lapszám második felében a tartalom tematikája megközelítőleg

⁶⁷ FEHÉR Ferenc, HELLER Ágnes: Biopolitika. Világosság. 34. évf. 8-9. sz. pp. 16-17.

állandó, ugyanakkor természetesen ezek a rovatok is alkalmazkodnak a szezonális követelményekhez. Itt találhatóak a lapszámokban megjelenő folytatásos regények, divattal, sütés-főzéssel, házi-praktikákkal foglalkozó cikkek, valamint esetenként a havi filmszemle. A lapszámok első fele tehát véleményem szerint sokkal direkter és erőteljesebb módon van átítva a nemzetiszocialista ideológiával, mint a második fele, mely konkrét politikai üzeneteket nem, vagy csak kis mértékben közvetít. Azonban arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy indirekt módon ezek a többé-kevésbé „ideológiamentes” írások is abban gyökereznek, hogy a párt ideológiája milyen női szerepeket tart elfogadottnak és támogatandónak, milyen szabadidős tevékenységekre biztatja a nőket. Nem véletlen tehát az sem, hogy a tökéletes háziasszony szerepkörébe megálmodott német nőideál számára a család számára történő szabás-varrás és a főzés van felkínálva, nem csak, mint mindennapi tevékenység, de mint a szabadidő eltöltésének egy formája is.

Azzal párhuzamosan, hogy a háború egyre súlyosabban érintette a hátszínűket is, valamint egyre súlyosabbá váltak a hadsereg veszteségei, az NS-Frauenwarte is bővebben foglalkozott ezekkel a problémákkal. Miután a háborús veszteségekkel és a gazdasági nehézségekkel összefüggésben kívánatosá vált a nők munkavállalása is, az NS-Frauenwarte-ban is egyre több cikk jelent meg a dolgozó nők szerepéről és fontosságáról, azonban e mellett továbbra is sokat írtak a nőknek, mint anyáknak a szerepéről és feladatáról.

3.2. Az NS-Frauenwarte-ban megjelent cikkek tartalmi jellemzői

A fő témákat, melyekkel az NS-Frauenwarte ideológiailag erősebben befolyásolt fele foglalkozott, oly módon határolom körül, hogy elkészítettem az 1941-42-es és az 1943-44-es lapszám által leközölt cikkek címeinek szófelhőjét.⁶⁸ (Mivel jelen esetben inkább a politikai ideológiával erősebben átított részek voltak relevánsak, csak az egyes lapszámok első feleinek címanyagát vettem bele a vizsgálatba, mely legtöbb esetben az aktuálisan futó folytatásos regényig, vagy esetenként a havi filmszemléig tartott.)

A lenti szófelhők tanúsága szerint azok a szavak, melyek mind az 1941-42-es, mind az 1943-44-es lapszámok cikkeinek címeiben a leggyakrabban fordultak elő a „Frau”⁶⁹, a

⁶⁸ A szófelhő készítés lényege, hogy egy program kikeresi adott szövegből a leggyakrabban használt szavakat, majd ezeket a kiválasztott elrendezés szerint egy közös szófelhőbe helyezi, ahol a leggyakoribb szavak nagyobb betűvel, míg a kevésbé gyakoriak kisebb betűvel vannak ábrázolva.

⁶⁹ Nő, asszony

„Front”⁷⁰ és a „Frauenarbeit”⁷¹ / „Arbeit”⁷² voltak. Ezeknél valamelyest kisebb gyakorisággal szerepeltek, de szintén jelentős mennyiségű előfordulással bírtak a „Heimat”⁷³ és a „Mutter”⁷⁴ szavak.

1. ábra: Az 1941-42-es lapszámokban megjelenő cikkek címeinek szófelhője

2. ábra: Az 1943-44-es lapszámokban megjelenő cikkek címeinek szófelhője

Ez is alátámasztja tehát, hogy a cikkek elsősorban valóban a nőkről, a nők szerepvállalásáról, a nőkről, mint anyákról és mint munkaerőről, valamint a hazáról és a háborúról, tehát ideológiai és aktuálpolitikai témákról szóltak.

⁷⁰ Front

⁷¹ Női munka

⁷² Munka

⁷³ Haza

⁷⁴ Anya

3.3. Árja nők és férfiak vizuális ábrázolása

Az árja nőket alapvetően több jellemző szerepkörben is ábrázolják, azonban a legmeghatározóbb és leginkább állandó az anyaszerep. E mellett az újság hasábjain számtalan parasztasszonyt (5. ábra) és dolgozó nőt, elsősorban ápolónőket (4. ábra) és ipari munkásnőket (6. ábra) is megjelenítenek.

A férfiak esetében szinte kizárólagos a katonaszerep, még akkor is, ha apaként a családjuk körében ábrázolják őket. Szinte sosem hiányozhat az egyenruha, a rohamsisak és a fegyverek tetszőleges kombinációja. (7. ábra) Bár a katonaszerepben történő ábrázoláshoz képest elenyésző mértékben, de néhány cikk illusztrációin előfordulnak más, igen felelősségteljes pozíciót betöltő férfitípusok is, mint például orvosok és tudósok (8. és 10. ábra), vagy a katonák által is szimbolizált erőt kissé finomabb formában megjelenítő sportoló férfiak (11. és 13. ábra), esetenként erős testalkatú, nehéz fizikai munkát végző munkások. (9. ábra) A vizsgált időszak során e tekintetben annyi változást tapasztaltam, hogy míg 1941-ben még több lapszámban is feltűntek munkásférfi-ábrázolások, addig a későbbi évek lapszámaiból már szinte teljesen hiányoztak. Ennek okát a háború folyamán elszenvedett egyre súlyosabb emberveszteségben, illetve a férfiak egyre nagyobb mértékű katonai mozgósításában látom. Ezek következtében a termelőtevékenység egyre nagyobb részét ténylegesen a nők végezték, ugyanakkor úgy gondolom, hogy a női munkások ábrázolásának az is célja volt, hogy növeljék a nők munkavállalási kedvét, és ezzel tovább gerjesszék a fenti tendenciát.

Mind a nők, mind a férfiak esetében igaz, hogy az idegenábrázolások kivételével szinte kizárólag az árja ideáltípusnak megfelelő, vagy ahhoz nagyon közel álló személyeket jelenítenek meg. Legfőbb jellemzőik a világos haj és bőr, magas, erőteljes testalkat és sok esetben a (sztereo)tipikus germán arcvonások. A képeken szereplő árja személyek fontos közös tulajdonsága, hogy jellegüknél fogva mind életerősek és egészségesek, kivételt csak a harctéren megsebesült katonák jelenthetnek, mivel itt véleményem szerint a sebesülés nem a gyengeséget, hanem a hősiességet és az önfeláldozást szimbolizálja. Maguk a cikkek, melyekben a sebesült katonák leggyakrabban megjelennek, az ápolónői hivatást népszerűsítik, ugyanakkor magának a hősiessé és a heroikus szavak Harmadik Birodalmon belüli jelentésének elemzése révén egyértelműen visszakövetkeztethetünk, hogy egy hazájáért megsebesült katona messzemenőig ezekbe a kategóriákba tartozott. Victor Klemperer A Harmadik Birodalom nyelve című munkájában fejti ki részletesen, hogy többek közt a hősiessé és a

heroikus szavak is hogyan váltak igen elterjedtté az LTI⁷⁵-ben, valamint hogyan forgatták ki őket eredeti jelentésükből, és ruházták fel őket új, a nemzeti szocialista ideológiának és értékrendnek megfelelőbb tartalommal. E szerint a "bármiféle harci tevékenység során megnyilvánuló, vakmerő, halált megvető magatartásra", és csak az ilyen magatartásra, illik a heroikus jelző.⁷⁶ A hősiessz szó jelentése ennél annnyival bővebb, hogy magában hordozza a látványosság igényét is.⁷⁷

Az ábrázolt személyek sok pontban hasonló karaktere egyértelműen sugallja, hogy ők egy nemzethez, sőt mi több, egy fajhoz tartoznak. Az által pedig, hogy ezt az árja „faj” tagjai folyamatosan tudatosítják mind önmagukban, mind a külvilágban, úgy gondolom, önbeteljesítő módon ténylegesen is növelik a csoporton belüli kohéziót. Az összetartozástudat, az, hogy a csoport más tagjainak a teste mintegy visszaigazolása az adott személy csoporthoz való tartozásának, véleményem szerint erősíti mind a saját, mind a csoportos identitást.

Különösen igaz ez, ha etnocentrikus személyiségpushoz tartozó emberekről van szó, hiszen esetükben az a tény, hogy a mi-csoport még pontosabban, akár első ránézésre is körülhatárolható, még egyértelműbbé teszi azt is, hogy kikkel szemben áll fenn a bajtársias, békés együttélés, és kikkel a háborús, harcos érzület követelménye.⁷⁸ Ez már önmagában is egyfajta identitás-teremtő, identitás-erősítő hatással bírhat, hiszen az adott személy egy csoport tagjaként egy másik csoporttal és annak tagjaival szemben határozza meg saját magát, illetve csoportját. William Graham Sumner Népszokások című könyvében részletesen foglalkozik az etnocentrizmus kérdéskörével, és megállapítja, hogy az etnocentrikus „egyén számára saját csoportja mindennek a középpontja, s minden egyebet ehhez mér, ennek alapján rangsorol”.⁷⁹ Ez alapján saját magát is ahhoz a csoporthoz méri, melyről úgy gondolja, hogy a tagja, és ha erről ténylegesen pozitív visszajelzést is kap (esetünkben a hasonló testi jegyek ábrázolása által), akkor ez a fajta elfogadottság-érzés erősíteni fogja a csoporthoz tartozásának tudatát, saját és csoportos identitását.

Azonban mielőtt részletesebben hozzálátnék az identitás-alakítás kérdéskörének elemzéséhez, fontosnak tartom tisztázni, hogy az identitásnak mely fogalmait kívánom használni, és az identitásképződés mely elméletei mentén szeretném vizsgálni a

⁷⁵ Lingua Tertii Imperii, azaz a Harmadik Birodalom nyelve

⁷⁶ KLEMPERER, Victor (1984): A Harmadik Birodalom nyelve. A Tömegkommunikációs Kutatóközpont kiadása. p. 9.

⁷⁷ Uo. p. 10.

⁷⁸ SUMNER, William Graham (1978): Népszokások – Szokások, erkölcsök, viselkedésmódok szociológiai jelentősége. Gondolat. Budapest. p. 37.

⁷⁹ Uo. p. 38.

nemzetiszocialista propaganda, és különösképpen a propaganda test-ábrázolásainak az identitásformáló szerepét. Ahhoz, hogy valami féle identitás kialakulhasson bennünk, mindenféleképpen szükség van arra, hogy rendelkezünk önmagunkra vonatkozó ismeretekkel. Neisser szerint az önmagunkról való tudásnak 5 válfaja van, az ökológiai én, a személyközi én, a kiterjesztett én, a személyes én és a konceptuális én.⁸⁰ Az ökológiai én a fizikai környezetre vonatkoztatott, ahhoz viszonyított, tehát a látással és a mozgással kapcsolatos benyomások alapján érzékelt én. A személyközi én az egyes személyek közötti kapcsolat és az e kapcsolatfenntartása során kapott visszajelzések és érzelmek alapján kialakult én. A kiterjesztett én a saját, személyes múltbéli tapasztalatok és emlékek, valamint a jövőre vonatkozó előfeltevéseink, a potenciálisan bekövetkező dolgok tudatos számításba vétele által kialakuló én. A személyes én annak a tudata, érzete, hogy ami a fejében van, az csak az enyém, egyedi módon élem meg. A konceptuális én egy előfeltevések rendszeréből kialakuló énfogalom, melynek részét képezik a társadalmi szerepek és a társadalmi hovatartozás, a különböző értékek és attitűdök. A konceptuális én az előfeltevéseink rendszeréből megszülető énfogalom, mely magába foglalja társadalmi szerepeinkre és hovatartozásunkra, értékeinkre és attitűdjeinkre megalkotott fogalmainkat, melyek többek közt a fizikai testek, külső jellemzők megfigyelése és az ebből levont következtetések által alakulnak ki. Úgy gondolom, hogy ezek közül a tudásformák közül egy magazin cikkeivel és képanyagával legintenzívebben a konceptuális énképre tud hatást gyakorolni.

A magazin ábrázolásmódjainak identitásformáló szerepét nem csak Neisser elméletének keretei között vizsgálhatjuk. Pataki Ferenc az identitáselméleteknek alapvetően három szintjét különítette el. A személyes azonosság szintjét, a helyzeti identitást, valamint a számunkra most különösen érdekes strukturális és történeti identitás szintjét. A személyes azonosság létünk folyamatosságának az élménye, annak a megélése, hogy „az vagyok, aki vagyok”.

A helyzeti identitás az ént különböző interakciókban definiálja, s egyúttal magában foglalja az etnometodológia fogalomkörét is, tehát meghatározza, hogy hogyan tulajdonítanak az emberek értelmet mások szavainak és cselekedeteinek a mindennapi élet szociális interakciói során. Ezen túl a helyzeti identitás a Johari-ablak összefüggéseit is hordozza. Ez az elmélet az ént 4 részre osztja az alapján, hogy az egyes részekről az én, illetve más személyek rendelkeznek-e ismeretekkel. A mind az én, mind mások által ismert rész az aréna, a mások által ismert, de az egyén előtt ismeretlen rész a vak rész, az egyén által ismert, de mások által

⁸⁰ NEISSER, Ulric (1988): Az önmagunkról való tudás öt válfaja, In: LÁSZLÓ János (szerk.), (1992): Válogatás a szociális megismerés szakirodalmából II, Tankönyvkiadó, Budapest. pp. 173-203.

ismeretlen rész a zárt rész, az a részt pedig, amelyet sem az egyén, sem a külvilág nem ismer, a sötét rész.

Az identitás harmadik szintje Pataki szerint a strukturális és történeti identitás. Erre az identitásszintre jellemző, hogy a személyes identitás csak a külső referenciákhoz képest, az én külső társadalmi kategóriákkal való kapcsolata segítségével jöhet létre, tehát a társadalmi struktúra kereteihez köti az én kialakulását.⁸¹ Úgy gondolom, hogy az NS-Frauenwarte igen határozott képet közvetít az egyes társadalmi kategóriákról, túlnyomórészt a „mi”-vel foglalkozik, azonban ha említést tesz másokról, vagy ábrázolja őket, nagyon élesen elválasztja egymástól ezt a két kategóriát. Pataki elméleti kontextusába helyezve tehát a vizsgált magazin által sugallt test- és szerepideálok egyrészt állandó külső referenciakeretet nyújtottak a társadalmi és/vagy a politikai elvárásoknak megfelelni kívánó (árja) lakosság számára arról, hogy milyennek kéne lenniük, illetve hogy valójában milyenek is ők, másrészt pedig nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy létükkel tovább mélyítették és hangsúlyozták az alsóbbrendűnek titulált csoportok kirekesztését, ezzel bennük egyfajta sajátos, elnyomotti identitást generálva.

A képek alapján abszolút meghatározhatóak a társadalmi nemi szerepek, hiszen mint már említettem, mind a nők, mind a férfiak esetében megvan az a 2-3 szerepkör, melyben a képek túlnyomó többségén szerepelnek. A nők esetében ilyen elsősorban az anyaszerep, a városi dolgozó nő és az ápolónő szerepe, illetve valamivel kisebb mértékben a parasztasszony szerepe. A férfiak esetében szinte kizárólagos a katona szerep, az apaszerep általában ezzel párhuzamosan jelenik meg. A katonaszerep mellett néhány ugyan igen komoly, de civil foglalkozás is feltűnik a férfiak kapcsán, ilyen például az orvos és a tudós ideáltípusa. . A tudósok megjelenése olyan szempontból is érdekes lehet, hogy asszociációt képeznek a tudomány és a rendszer között. A modern nyugati világban a tudásszerzés leginkább kitüntetett és leginkább elfogadott formája a tudomány, gyakorlatilag az legitimál mindent.⁸² Így tehát a náci vezetés, illetve Németország szolgálatában megjelenő tudósok legitimálják mind magát a rendszert, mind annak ideológiáját.

Az emberek ábrázolása, megjelenítése nem csak az adott társadalmon belüli különböző szerepekhez és nemekhez kapcsolódó identitások kialakulása, illetve kialakítása szempontjából bír jelentőséggel, hanem arra is hatással van, hogy az adott társadalomról milyen kép alakul ki a teljes mértékben kívülállók körében.

⁸¹ PATAKI Ferenc (2001): Élettörténet és identitás. Osiris Kiadó, Bp. p. 123.

⁸² HELLER Ágnes (1997): Életképes-e a modernitás? Latin Betűk Alapítvány Kiadó. Debrecen. pp. 73-74.

Egy olyan propaganda termékben, mint az NS-Frauenwarte, a testábrázolások megfeleltethetők akár szimbolikus nemzettest ábrázolásoknak is, és így az egészséges, életerőt sugárzó, bátor és termékeny emberek gyakorlatilag a teljes nemzet, maga az ország hasonló tulajdonságokkal való rendelkezését jelképezik, ily módon is megmutatva erejüket az ellenséges hatalmaknak.

3.4. Az engedelmisségre kényszerített test

Az emberi testek nem csak a népesség identitásának megalkotása és reprezentálása szempontjából jelentősek, hanem egyben az emberek engedelmisségre kényszerítésének eszközeként is számottevőek. Mint a biopolitika és Foucault munkássága kapcsán már említettem, azáltal, hogy a testre apró részleteiben szabályozott mechanizmusokat, cselekvéseket, mozgásformákat kényszerítenek, így állandóan kontrollálják és alávetettségben, fegyelmezett állapotban tartják, egy szóval engedelmisségre és hasznosságra kényszerítik. Mint már említettem, a fegyelmezés Foucault szerint akkor éri el valódi célját, mikor „annál engedelmesebbé teszi a testet, minél hasznosabb és fordítva”⁸³. Vagyis a fegyelem ugyan felértékeli a test erejének közgazdasági értelemben vett hasznosságát, de ugyanezeket az erőket csökkenti is az engedelmisség politikai vonatkozásában. Ennek a hatalomgyakorlási „stratégiának” az iskolapéldája figyelhető meg a Harmadik Birodalomban, ahol a test erősítésének, ügyesítésének és tökéletesítésének egész fiatal kortól kezdődő, mindkét nemre kiterjedő elvárása és kultusza a nemzetiszocialista pártnak az élet minden területére befolyással levő, totális diktatúrájával és ellenőrzésével párosult.

Ennek a fegyelmezésnek az eszközét képezték többek közt a kötelező testnevelő programok, a „hadisport”⁸⁴, melyeket az első világháborút lezáró békék követelményeként betiltott sorkatonaság helyettesítése céljából hoztak létre. Mint a mellékelt képeken is láthatjuk, ezek a testet fejlesztő sportfoglalkozások elég változatosak voltak, például tornászást vagy labdajátékokat is magukban foglalhattak. Szembetűnő továbbá, hogy a foglalkozások közben a test igen szigorú kontroll alatt állt, melyet esetenként az elvégzendő feladatok nehézsége által megkövetelt koncentráció is indokolt (pl. 11. ábra), azonban olyan gyakorlatias szempontokból kevésbé indokolt esetekben is, mint például a sorakozó vagy a

⁸³ FOUCAULT, Michel (1990): Felügyelet és Büntetés, A börtön története. Gondolat Kiadó. p. 188.

⁸⁴ KLEMPERER, Victor (1984): A Harmadik Birodalom nyelve. A Tömegkommunikációs Kutatóközpont kiadása. p. 39.

menetelés (12., 14., 15., 17. ábrák). E két mozgásformára külön kitérnék, hiszen ezek alapvetően a katonaságra jellemző, militarizált mozgásformák.

Az által, hogy ezek a mozgásformák bekerültek a hétköznapi életbe, sőt, mi több, nem csak bekerültek, de még propagálták is őket, követendő mintaként és dicséretes cselekedetként értékelték őket – többek közt az NS-Frauenwarte hasábjain is – a civil lakosság számára is testközelbe hozták a katonaság intézményét és fegyelmét, valamint a fiatalokat felkészítették a katonaság kötelékében való későbbi helytállásra. Hasonló szerepet töltöttek be a militarizált ifjúsági szervezetek, és az olyan begyökeresedett mozdulatok, mint például a karlendítés. (16. ábra)

Az, hogy az újságban az egyes személyek milyen szerepkörökben jelennek meg, már bizonyos fokig az emberekben kifejlesztett engedelmisségnek a következménye, hiszen ez magyarázatot adhat arra, hogy a nők például miért nem követelték vissza a Weimari-köztársaság idején megszerzett szabadságukat. Az, hogy az anyaszerep ilyen mértékben túl van hangsúlyozva az egész náci nőfelfogásban és magában a vizsgált magazinban is, véleményem szerint szintén szolgál propagandacélokat is. A nő a propaganda szerint a társadalomnak elsősorban, mint anya és feleség (a háborús években e mellett, de nem e helyett, mint dolgozó nő) lehet hasznos tagja, így az, aki meg akar felelni a társadalmi elvárásoknak, nem sok alternatíva közül válogathat. A fogamzásgátlás és az abortusz betiltása szintén visszaveti a nőknek a Weimari-Köztársaság idején, a kibontakozásnak induló szexuális forradalom során szerzett jogait és lehetőségeit, így is ösztönözve őket a klasszikus családi életre, illetve rákényszerítve őket a gyermekvállalásra.⁸⁵ Úgy gondolom, hogy mind az általam vizsgált újság hasábjairól, mind a többi propagandatermékben áradó családi idill tovább ösztönözte a nőket, hogy ilyen téren valósítsák meg önmagukat.

A testpolitika vonatkozásában tehát teljes mértékben az engedelmisségre kényszerített testet reprezentálja az NS-Frauenwarte is, azonban ez első ránézésre lehet, hogy fel sem tűnik a laikus szemlélőnek, hiszen csupa erős, ránézésre szabad embert (testet) lát. A háttérben azonban ezek az erős és hatékornak tűnő emberek csak egy cél szolgálatában lehetnek hatékonyak, mégpedig a párt céljainak szolgálatában, mert politikai erejüket és hatalmukat többek közt testük kimunkálása révén, elvették.

⁸⁵ DAVID, Henry P., FLEISCHHACKER, Jochen, HOHN, Charlotte (1988): Abortion and Eugenics in Nazi Germany. Population and Development Review. Vol. 14. No. 1, Mar. pp. 81-112.

3.5. Az elutasított test

A test reprezentálása nemcsak a saját csoport, hanem más csoportok megítélésének vonatkozásában is fontos. Az ellenségről készített karikatúrák, torzított testképek segítenek elhitetni a hétköznapi, politikával és ideológiával kevésbé foglalkozó emberekkel is, hogy az adott csoport valóban gonosz, káros, végső esetben irtandó. Az NS-Frauenwarte-ban három ellenséges csoport tagjairól közölnek képeket, méghozzá a zsidókról (18-21. ábra), az oroszokról (24-25. ábra) és a britekről (22-23. ábra).

Azonnal láthatjuk, hogy mindegyik kép erős negatív töltettel rendelkezik. A zsidók esetében azt próbálják meg bemutatni, hogy az egész világot behálózzák, a szegényeket sanyargatják és belőlük húznak hasznot, a szegények vére hoz számukra profitot, és hogy mint felbujtók és támogatók ők állnak a háborúban Németország ellenségei mögött. Az ábrázolásmód hatásosságát tovább fokozza, hogy áldozat-szerepbe olyan karaktert helyezett, mely mindenki által ismert, valamilyen formában mindenkire közel álló. Az 18. ábra idős, árja nénijébe az újság bármely olvasója beleláthatta saját édesanyját, nagymamáját, s ezzel még tovább fokozódott a kiszolgáltatott helyzetben lévőket kizsákmányoló zsidókkal szembeni ellenérzés. A zsidók ábrázolása egészen groteszk, néha már-már sátáni alakot öltenek, jellemző a nagy orr, a hegyes fül, elhízott vagy éppen torz, sovány, csontos test vagy végtagok.

Az oroszok esetében elsősorban az orosz katonák kegyetlenségét hangsúlyozzák ki, a lenti képen például az látható, ahogy számtalan, a kommunista ideológiával azonosulni nem tudó vagy nem akaró orosz deportálnak.

A harmadik ellenséges csoport, mellyel az NS-Frauenwarte foglalkozik a brit. A briteket mint a kis népek győztrőit és elpusztítóit ábrázolja, erről tanúskodik a 22. és a 23. ábra is. A 23. ábrán Nagy-Britanniát magával a halállal azonosítja, aki lesújt a kis országokra. A 22. ábra üzenete hasonló, azonban ott ilyen messzire nem megy, Nagy-Britannia nem maga a pusztulás, de míg ő zsíros testét tovább tömi, érzéketlenül végignézi, hogy az asztala körüli kisebb országok éheznek, és lassan elfogynak.⁸⁶ Figyelembe véve, hogy egy nők számára íródott újságot vizsgálunk, már magának az éhezésnek, pontosabban az éheztetésnek a megjelenítése is hatásos lehet a sötétebb ellenségkép kialakítása szempontjából, hiszen a nők, különösképpen az anya-archetípushoz közel álló, azt megtestesítő nők (mely archetípust

⁸⁶ A kép üzenete a hozzá tartozó képaláírással válik teljesen egyértelművé. „In aller Welt gedieh der Ausbeuter zu einem Dickwanst, er macht sich über den großen Plumpudding allein her, indessen die kleinen Völker hungrig um seinen Tisch stehen.” Azaz „Szerte a világon kizsákmányolást folytat egy kövér ember, aki egyedül gúnyolódik a nagy szilvapudingja elől, miközben a kis népek éhesen állnak az asztalánál.”

egyébként, mint már szó volt róla, a nemzetiszocialista rendszer kívánatosnak tartott) egyik legősibb ösztöne a táplálás, méghozzá a közösség leggyengébb, legkiszolgáltatottabb tagjainak táplálása. Mint Antalfai Márta is írja, az anya-archetípus ösképe, az istenanya, életet ad, táplál és oltalmaz.⁸⁷ S ha valakinek a táplálás az átlagosnál nagyobb érték, véleményem szerint az éheztetés is nagyobb bűn lesz, különösképpen, ha a gyengékkal és az elesettekkel szemben követik el.

Érdeemes megfigyelni, hogy ezeken a képeken csak férfiak szerepelnek, érdekes módon szinte csak általuk reprezentálják az ellenséget, az ő testüket torzítják el a különböző gyűlöletkeltést szolgáló ábrázolásokon. Ennek oka véleményem szerint az lehet, hogy ekkor még egy nemzetnek csak a férfi tagjaiban látták a tényleges fenyegetést, ők voltak azok, akikkel a harctéren szembe kellett nézni, ők szállhatták meg az országot, és ők voltak döntéshozó pozícióban. William Graham Sumner *Népszokások* című könyvében is így ír: „A mások-csoport férfitagjai kívülállók, akiknek őseivel a mi-csoport ősei hadban állottak.”⁸⁸ Tehát külön kiemeli, hogy a mások-csoport férfi tagjairól van szó, nőkről ebben a kontextusban nem esik szó.

4. Összefoglalás

Dolgozatom célja az volt, hogy bemutassam, a Harmadik Birodalomban jelentős hatást gyakoroltak egymásra a társadalmi nemi viszonyok és a nemzeti törekvések, s hogy ezt a kölcsönhatást számtalan módon alakított, sőt, céljai elérése érdekében fel is használta az NSDAP propagandája.

A párt a női és férfi testek reprezentációinak felhasználásával egy erős, egységes, győzelemre született nemzet képét tudta megalkotni és közvetíteni mind a külvilág, mind a saját népessége felé, ezzel növelve a német nemzet tekintélyét és belső koherenciáját. A szerepkörök, melyekben a nőket és a férfiakat ábrázolták, azok a funkciók, melyeket a női és férfi testeknek tulajdonítottak mind a párt által ideálisnak tartott szerepfelfogás szándékos kivetítései, a propaganda eszközei a társadalmi normák formálására.

⁸⁷ ANTALFAI Márta (2007): Személyiség és archetípusok Jung analitikus pszichológiájában. In: Vázlatok a személyiségről. (Szerk. Gyöngyössiné Kiss Enikő, Oláh Attila) Új Mandátum Könyvkiadó. Budapest. p. 177.

⁸⁸ SUMNER, William Graham (1978): *Népszokások – Szokások, erkölcsök, viselkedésmódok szociológiai jelentősége*. Gondolat. Budapest p. 37.

Mind a nők, mind a férfiak teste fontos szerepet játszott a felettük való hatalomgyakorlásban. A testük felett gyakorolt kontroll segítségével szoktatták az egyéneket engedelmességre, mindezt a mellett, hogy fizikai képességeiket és hatékonyságukat növelték.

Az ellenséggel szembeni uszítás céljára a propagandagépezet szintén felhasználta az emberi testeket, a veszedelmeset, a rosszat és a gonoszat, illetve a pártvezetés által annak tartottat rendszerint torz, néha már-már sátáni testtel ábrázolta, azonban megfigyeléseim szerint ez a jelenség csak a férfiakat érintette.

A totális állam annak legszemélyesebb vonatkozásaiban is rendelkezett az emberek teste felett, az árja nőket például sok esetben belekényszerítette az anya-szerepbe, más „fajok” asszonyait pedig megfosztotta ettől a lehetőségétől. E közben pedig a propagandagépezet termelte az árja nőknek a nemzet életében betöltött szerepéről, gyermekvállalásuk, anyaságuk fontosságáról szóló plakátjait és újságcikkeit, melyek segítségével, idővel talán tényleg el tudták hitetni velük, hogy erősen behatárolt szerepkörük a világ rendje szerint való.

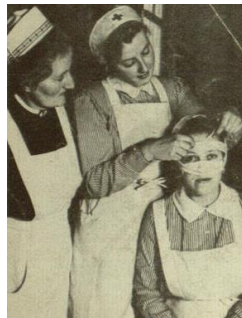
Mint dolgozatomban elején említettem, a nemzetalkotó testek felhasználása magának a nemzetnek a reprezentálására univerzális jelenség, így ezt a kutatást akár ki is lehetne terjeszteni más államalakulatok, illetve társadalmak vizsgálatára. Különösen érdekesnek tartanám a náci Németország és egy kommunista berendezkedésű állam ilyen szempontok szerinti összehasonlító elemzését, valamint úgy gondolom, az is tanulságos lehetne, ha nem csak totális államokban vizsgálnánk, hanem megnéznénk, hogyan szelídültek, de egyben őrződtek is meg ezek a technikák a polgári demokráciákban.

5. Mellékletek

3. ábra-1941. 10. évf. 11. szám 7. oldal

4. ábra-1943. 11. évf. 18. szám 19. oldal

5. ábra-1943. 12. évf. 2. szám 5. oldal

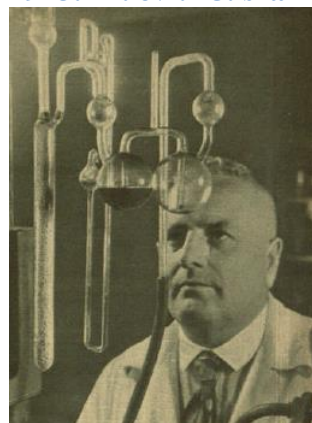
6. ábra-1941. 10. évf. 1. szám 4. oldal

7. ábra-1941. 10. évf. 14. szám 2. oldal

8. ábra-1943. 11. évf. 15. szám 6. oldal

9. ábra-1941. 10. évf. 19. szám 5. oldal

10. ábra-1943. 11. évf. 16. szám 3. oldal

11. ábra-1941. 10. évf. 6. szám 4. o.

12. ábra-1941. 10. évf. 6. szám 4. o.

13. ábra-1942. 11. évf. 6. szám 4. oldal

14. ábra-1941. 10. évf. 6. szám 8. oldal

15. ábra-1943. 11. évf. 18. szám 4. oldal

16. ábra-1943. 11. évf. 11. szám 1. oldal

17. ábra-1941. 10. évf. 16. szám 4. oldal

18. ábra-1944. 12. évf. 10. szám 1. oldal

19. ábra-1944. 12. évf. 12. szám 1. oldal

20. ábra-1944. 12. évf. 12. szám 1. oldal

21. ábra-1944. 12. évf. 12. szám 1. oldal

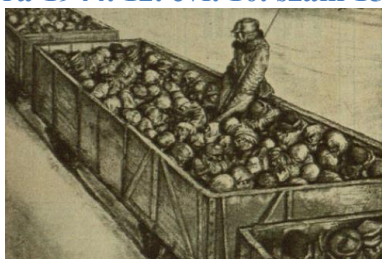
22. ábra-1944. 12. évf. 6. szám 15. oldal

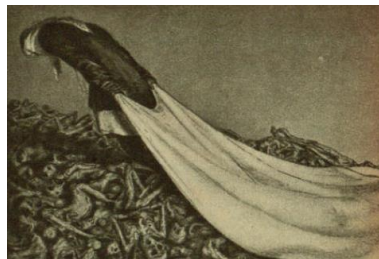
23. ábra-1944. 12. évf. 6. szám 15. oldal

24. ábra-1944. 12. évf. 10. szám 15. oldal

25. ábra-1944. 12. évf. 10. szám 15. oldal

Mellékletek forrása: NS-Frauenwarte (<http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/frauenwarte>)

Utolsó megtekintés: 2014. április.13.

6. Bibliográfia

- A Nemzetiszocialista Német Munkáspárt (NSDAP) programja In: ORMOS Mária (2008): Németország története a 20. században. Rubicon-könyvek. Budapest. p. 115.
- ADORNO és mások: The Authoritarian personality. p. 113. Idézte: Tar Zoltán (1986): A frankfurti iskola- Max Horkheimer és Theodor W. Adorno kritikai elmélete. Gondolat. Budapest.
- ANTALFAI Márta (2007): Személyiség és archetípusok Jung analitikus pszichológiájában. In: Vázlatok a személyiségről. (Szerk. Gyöngyössiné Kiss Enikő, Oláh Attila) Új Mandátum Könyvkiadó. Budapest.
- Az 1935. szeptember 15-i nürnbergi törvények, Törvény a német vér és német becsület védelmében (részlet) In: ORMOS Mária (2008): Németország története a 20. században. Rubicon-könyvek. Budapest. p. 198.
- CSÁSZI Lajos (2007): Biopolitika és kultúra, Válogatott tanulmányok. Új Mandátum Kiadó. Budapest.
- DAVID, Henry P., FLEISCHHACKER, Jochen, HOHN, Charlotte (1988): Abortion and Eugenics in Nazi Germany. Population and Development Review. Vol. 14. No. 1, Mar.
- FEHÉR Ferenc, HELLER Ágnes (1993): Biopolitika. Világosság. 34. évf. 8-9. sz.
- FOUCAULT, Michel (1990): Felügyelet és Büntetés, A börtön története. Gondolat Kiadó. Budapest.
- FOUCAULT, Michel (1998): A „Kormányozhatóság” In: Michel Foucault: A fantasztikus könyvtár. Pallas-Attraktor. p. 121.
- GUPTA, Charu (1991): Politics of Gender: Women in Nazi Germany. Economic and Political Weekly, Vol. 26, No. 17. p. WS 40.
- HELLER Ágnes (1997): Életképes-e a modernitás? Latin Betűk Alapítvány Kiadó. Debrecen.

- HORKHEIMER, Max, FLOWERMAN, Samuel H.: Foreword to Studies in Prejudice. Idézi: TAR Zoltán (1986): A frankfurti iskola- Max Horkheimer és Theodor W. Adorno kritikai elmélete. Gondolat. Budapest.
- KLEMPERER, Victor (1984): A Harmadik Birodalom nyelve. A Tömegkommunikációs Kutatóközpont kiadása.
- LOROFF, Nicole (2011): Gender and Sexuality in Nazi Germani. Constellations, Vol. 3. No. 1. pp. 49-61.
- NEISSER, Ulric (1988): Az önmagunkról való tudás öt válfaja, In: LÁSZLÓ János (szerk.), (1992): Válogatás a szociális megismerés szakirodalmából II, Tankönyvkiadó, Budapest.
- NÉMETH István (2004): Németország története – Egységtől az egységig (1871-1990). AULA Kiadó. Budapest.
- ORMOS Mária (2008): Németország története a 20. században. Rubicon-könyvek. Budapest.
- PATAKI Ferenc (2001): Élettörténet és identitás. Osiris Kiadó. Budapest.
- SUMNER, William Graham (1978): Népszokások – Szokások, erkölcsök, viselkedésmódok szociológiai jelentősége. Gondolat. Budapest.
- TAR Zoltán (1986): A frankfurti iskola- Max Horkheimer és Theodor W. Adorno kritikai elmélete. Gondolat. Budapest.
- YUVAL-DAVIS, Nira (2005): Nem és nemzet. Új Mandátum Könyvkiadó. Budapest.

Internetes források

- Calvin College – German propaganda archive
<http://www.calvin.edu/academic/cas/gpa/fw.htm>
Utolsó megtekintés: 2014. április 13.
- GENNARI, Regina: Motherhood in Nazi Germany: The Propaganda, The Programs, The Prevarications
(<http://webpage.pace.edu/nreagin/F2005WS267/ReginaGennari/history.html>)
Utolsó megtekintés: 2014. április 13.
- HITLER, Adolf: Mein Kampf
http://jacks-corner.weebly.com/uploads/4/6/7/0/4670119/adolf_hitler_mein_kampf.pdf
Utolsó megtekintés: 2014. április 13.
- L. NAGY Orsolya: Manipulatív kommunikáció a totalitárius államokban a tömeghadseregek időszakában, különös tekintettel a vizuális kommunikációra című doktori értekezése
http://uni-nke.hu/downloads/konyvtar/digitgy/phd/2012/l_nagy_orsolya.pdf
Utolsó megtekintés: 2014. április 13.
- Universität Heidelberg, Universitäts Bibliothek
<http://www.ub.uni-heidelberg.de/helios/digi/nsfrauenwarte.html>
Utolsó megtekintés: 2014. április 13.
- Universität Heidelberg, Universitäts Bibliothek
<http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/frauenwarte>
Utolsó megtekintés: 2014. április 13.